

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ (УКРАЇНІЗАЦІЇ) В УСРР: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

Зі здобуттям Україною незалежності у дослідженнях, присвячених коренізації в УСРР 1920-30-х років, сталися помітні зрушення: сучасні можливості дослідників у доступі до джерел якісно відрізняються від тих, що були раніше, за радянського періоду. Ці та інші фактори започаткували сучасний період у вивченні регіональних особливостей політики коренізації (українізації) в УСРР (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.). Інтенсивність опрацювання теми зумовила нагромадження нового історіографічного матеріалу, який потребує осмислення, окреслення перспектив. Автор запропонованої статті ставить за мету проаналізувати (в межах публікації) сучасний стан та перспективи дослідження питань, пов'язаних із політикою коренізації (українізації) в УСРР.

Піонерною, на наш погляд, у цьому відношенні стала серія робіт В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, присвячена таким замовчуваним раніше сюжетам, як діяльності інтелігенції в добу українізації, сталінізму і українській інтелігенції, соціальному портрету та історичній долі української інтелігенції у 1920-х – 30-х роках [1, с.176]. Політичні портрети діячів цього періоду охарактеризовано в роботах Р. Пирога, Ю. Шаповала, І. Кошелівця, В. Мельниченка [2, с.159] та інших. Завдяки цим дослідженням у фокусі вивчення вітчизняних істориків постала людина (індивідуальність, особистість), а не колектив. На порядок денний новітньої української науки були поставлені питання гуманізації наукового знання, його деполітизації, соціальної орієнтованості. Поряд із цим поживалася увага дослідників і до національних спільнот України доби коренізації – починаючи з титульної нації, тобто українців, і закінчуючи найменш чисельними етнічними групами. Частина праць, які з'явилися у 90-х рр. XX ст., була присвячена українцям і українізації поза межами УСРР.

У зв'язку з цим, а також із комплексом інших, маловивчених проблем української етнонаціональної історії, актуалізувалися і краєзнавчі дослідження коренізації. Одним із перших регіональних дискурсів національної політики більшовиків 1920-30-х рр. стали роботи С. Гусева і М. Цобенко, Д. Білого, О. Данильченка, М. Дементьєва і М. Тимошенка та інші [3, с.60-67].

У 1991 – 2005 рр. значно розширилося коло питань, присвячених національній політиці радянської влади в 20 – 30-х рр. XX ст. в УСРР, що досліджується. Предметом вивчення стали такі аспекти проблеми, як сутність українізації, її періодизація. Загальнотеоретичні положення знайшли відображення у роботах В. Даниленка [4, с.145-151], Я. Верменич, А. Слюсаренка і Л. Нагорної [5, с.160-170], В. Масненка [6, с.218-244], Г. Єфіменко [7, с.51-66]; питання історіографії досліджує І. Ващенко [8, с.113-122]; українізацію профспілок – П. Бондарчук [9, с.182-201]; українізацію преси – О. Коляструк [10, с.150-156].

Поряд із дослідженнями, які присвячені загальнополітичній канві коренізації в Україні, з'явилися роботи, що стосуються детального висвітлення інших коренізаційних процесів: в освіті і науці [11, с.292]; культурно-мистецькому житті [12, с.186-190]; армії [13, с.160].

Також з'явилося чимало робіт, присвячених багатьом питанням, що значно деталізують участь різних державних структур у політиці українізації. Серед них, наприклад, праця Ю. Шаповала "ГПУ-НКВД як інструмент антиукраїнізації в 20-30-ті роки" [14, с.57-72]. В ній автор справедливо зауважив, що для В. Леніна, як витонченого політичного прагматика, ідея державності України не була прийнятною по своїй суті, а лише по формі, як вимушена поступка, оскільки більшовицька влада в Україні була антиукраїнською силою. Однак, сповідуючи гнучку тактику, В. Ленін виступав за співпрацю з тими політичними силами, які серйозно обстоювали ідеали "українізації" [14, с.57]. Органи ГПУ ж, на думку Ю. Шаповала, за ініціативи передусім Й. Сталіна, взяли активну участь у кампанії по створенню непривабливого образу "коренізації" (а відтак і "українізації") [14, с.59].

Неодноразово в історичній літературі зустрічаються спроби пов'язати процес згортання українізації з голодомором 1932-1933 рр. в українському селі, адже, очевидно, що вони збіглися у часі. На початку 1990-х рр. автори робили це обережно [15, с.51-63]. На сучасному етапі внутрішній взаємозв'язок штучно впровадженого владою голоду в Україні і боротьби її з націонал-комуністами – послідовними борцями за українізацію – практично не викликає сумнівів. Як зазначає Г. Єфіменко, у другій половині лютого 1933 р. Й. Сталіну стало зрозуміло, що "головних винуватців невдалий хлібозаготівель та голоду 1932-1933 рр. треба шукати серед прихильників Скрипника" [16, с.32].

Не можна не відзначити і роботи, автори яких географічними межами своїх студій обрали регіональний вимір коренізації в Україні. На регіональних особливостях національної реформи більшовиків серед нацменшин Півдня України, зокрема на боротьбі з неписьменністю, зосередив увагу О. Данильченко [17, с.74-88]. Дослідник слушно відзначив, що "сама лише наявність десятків етнічних груп з різною чисельністю та рівнем розвитку культури й, зокрема, письменності дорослого населення, все розмаїття мовних і в цілому національно-культурних особливостей кожної з них у повсякденній практичній роботі створювали, особливо на початковому етапі, значні, часом майже нездоланні

труднощі” [17, с.75]. Автор наголосив також на двох факторах, що, на його думку, перешкождали ліквідації неписьменності на початку 1920-х рр. Одним із них була післявоєнна господарська розруха, а другим – голод 1921-1923 рр., який особливо позначився на південних регіонах України.

Варто погодитися з І. Соболю, котра, досліджуючи конфлікт 1926 р. батьків-росіян із Миколаївською інспектурою народної освіти щодо примусової українізації міської школи № 15, слушно зауважила, що такі українофоби (“із числа місцевих росіян і зрусифікованих українців”) слугували своєрідною “п’ятою колоною” в боротьбі більшовицького керівництва проти українізації [18, с.6]. Особливо широко цей “ресурс” був представлений у Південно-Західному і Донецько-Криворізькому регіонах. Незважаючи на це, автором зроблено справедливий висновок щодо українізації, котра “розвіяла певною мірою міфологему про Південь України як Новоросійський край і тим самим спричинила до національної самоідентифікації багатьох українських мешканців у межах етнічної території, якої раніше вони не усвідомлювали”. Варто погодитися і з твердженням дослідниці, що “українізація чи не вперше змусила росіян, які домінували в регіоні, рахуватися з мовними і культурними запитами корінної нації” [18, с.8].

Серйозними науковими розвідками регіональної специфіки коренізації в Україні є роботи В. Нестеренка [19, с155-164]. У них, із залученням матеріалів місцевих архівів, досліджено національні відносини на Поділлі у 20-30-х рр. ХХ ст., основні напрями, наслідки, недоліки та особливості політики українізації в цьому регіоні, суспільно-політичний портрет українського вчителства Поділля, науково-освітньої інтелігенції Кам’янець-Подільського. Дослідник слушно зазначив, що національна політика більшовиків відзначалася певною диференціацією на регіональному рівні [20, с.3].

Окремі сюжети регіональних особливостей українізації досліджено і на дисертаційному рівні. Лише за останні п’ять років захищено дисертації з різних аспектів українізації Донбасу, Харківщини, Поділля, Півдня України [21, с.19]. І. Богінська в роботі “Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920-1930-ті рр.)” ґрунтовно дослідила особливості кадрового забезпечення системи освіти Донеччини в добу коренізації. Дослідниця справедливо вказала на панування класового підходу у доборі педагогічних працівників для Донбасу, а також на досить поширене серед партійних діячів ігнорування національної специфіки УСРР. О. Обидьєнова в дисертації “Національні меншини Донбасу в 20-30-ті роки ХХ століття” відзначила такий цікавий факт, як високий рівень урбанізації меншин Донецько-Криворізького регіону. К. Колісник у роботі “Проведення політики українізації на Харківщині в 1923-1932 рр.” проаналізував українізацію багатьох аспектів столичного життя України, а також її округи. Л. Місінкевич у дисертації “Національні меншини Поділля в 20-30-х рр. ХХ ст.” дослідив національну політику радянської влади щодо меншин Поділля. В. Стремечка в дослідженні “Політика українізації на Півдні України у 20-30-ті роки ХХ ст.” вивчила українізацію губернського, окружного, районного та сільського апаратів, профспілкової та партійної організації півдня України, вказавши на її високу результативність.

Таким чином, проведений вище аналіз історіографії дозволяє твердити, що сучасна українська історіографія має серйозні наукові здобутки в опрацюванні політики коренізації (українізації) в УСРР. Разом із тим, наш погляд, перспективними у плані вивчення залишаються питання, що стосуються концептуально-теоретичних засад коренізації (українізації) в УСРР, партійно-директивних основ національної політики більшовиків, етносоціальної структури регіонів УСРР та рівня забезпечення можливостей для етнокультурного розвитку їхнього населення тощо.

Джерела та література

1. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1991; Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). – К., 1991; Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: Соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
2. Пиріг Р., Шаповал Ю. Микола Скрипник: хроніка загибелі: Документальна розповідь // Політика і час. – 1991. – № 4.; Шаповал Ю. Клинок не дістав серця: Як колишній нарком освіти України (О.Я. Шумський) боронив своє чесне ім’я // Вітчизна. – 1991. – № 10; Кошелівець І. Микола Скрипник // Дніпро. – 1993. – № 10-12.; Мельниченко В. Християн Раковський: невідомі сторінки життя і діяльності. – К., 1992.
3. Гусєва С., Цобенко М. З досвіду розв’язання національного питання на півдні України (1920-1930 рр.) // Український історичний журнал. – 1991. – № 2; Білий Д. Малиновий клин: Нариси з історії українців Кубані. – К., 1994; Данильченко О. Національні меншості півдня України в 20-х роках: (історично-географічний огляд) // Історико-географічні дослідження на Україні: Зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України; Редкол. Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К., 1992; Дементьев М., Тимошенко М. До питання про національну політику в Україні і Криму в 20-ті роки // Укр. іст. зб. – Х., 1992. – Вип. 37.
4. Даниленко В. Українізація: Здобутки і втрати (20-30-ті роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Респ. міжвід. зб. наук. пр. – К., 1992. – Вип. 2.; Даниленко В. До витоків політики “українізації” // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1993. – Вип. 1.; Даниленко В. “Українізація” 1920-х рр. і сьогодення / Другий міжнар. конгрес українців: Докл. і повідомл.: Історія. м. Львів, 22–28 серп. 1993 р. – Ч. II. / Міжнар. асоціація українців, АН України; Упоряд.: Я. Ісаєвич, Я. Грицак. – Львів, 1994; Даниленко В., Верменич Я. Троянський кінь “українізації” // Віче. – 1997. – № 5.

5. Верменич Я., Слюсаренко А. Політика коренізації в Україні (20–30-ті роки): досвід і уроки // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства: [Навч. вид.] / Ю.М. Алексєєв та ін. – К., 1993.; Верменич Я., Нагорна Л. Мовна політика і національна свідомість: уроки минулого і сьогодення // Національна культура в сучасній Україні. – К., 1995; Нагорна Л. Радянська національна політика // Політологічні читання. – 1995. – № 1.
6. Масненко В. Етнонаціональні наслідки політики українізації 1920-х років // Наукові записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень. – К., 2000. – Вип. 12; Масненко В. Між колоніальною адміністрацією та національною елітою: українізація компартії, державних органів, комсомолу у 1920-х роках // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст. – К., 2001. – Вип. 4.
7. Єфіменко Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932–1938) // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.; № 4.; Єфіменко Г. Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УСРР (1932–1938) // Український історичний журнал. – 2000. – № 5.; № 6.
8. Ващенко І. Спроба національної реформи 20-х років у поглядах її сучасників // Четверта міжнар. наук.-практ. конф.: Концепція формування законодавства України (листопад 1999). – Запоріжжя, 2000; Ващенко І. Проблема політики українізації в історичній літературі після 1991 року // 36. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди: Сер.: Історія та географія. – Х., 2000. – Вип. 4.
9. Бондарчук П. Українізація і профспілки УСРР у 20-ті роки // Історія України. – 1999. – № 21-24.; Бондарчук П. Профспілки УСРР й українізація культосвітньої роботи // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст. – К., 1999.
10. Коляструк О. Українізація преси УСРР (I пол. 20-х рр. ХХ ст.) // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія. – Вінниця, 1999. – Вип. 1; Коляструк О. Українська творча інтелігенція та проблема свободи преси в роки українізації // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія. – Вінниця, 2004. – Вип. 8.
11. Малій К. Українізація освіти: 20-ті роки // Рідна школа. – 1996. – № 11-12; Удод О. Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920-1930-х роках. – К., 2000.
12. Новохатько Л. Українська культура в контексті радянської національної політики 20–30-х років // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – № 1.
13. Бондар О. Українізація та національні формування у військах УВО у 1922–1935 роках. – Одеса, 1996.
14. Шаповал Ю. ГПУ-НКВД як інструмент антиукраїнізації в 20–30-ті роки // Український історик. – 1995. – № 1-4.
15. Даниленко В., Бондарчук П. Крах політики українізації і голод 1932–33 років // Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнародна науково-теоретична конференція: Матеріали. – К.; Нью-Йорк, 2000.
16. Єфіменко Г. Зміна векторів у національній політиці Москви у голодоморний 1933 р. // Український історичний журнал. – 2003. – № 5.
17. Данильченко О. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1999. – № 3.
18. Соболев І. Українізація освіти півдня України: 1920–30-ті роки // Історія України. – 2000. – № 8.
19. Нестеренко В. Національні відносини на Поділлі в 20–30-ті роки ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 1998.; Нестеренко В. Українське вчительство Поділля в 1920–1930-ті роки: суспільно-політичний портрет // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 3.
20. Нестеренко В. Українізація на Поділлі у 20–30-х роках ХХ ст. (основні напрями, наслідки, недоліки та особливості). – Кам'янець-Подільський, 2003.
21. Богінська І. Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920–1930-ті рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000; Обидьєнова О. Національні меншини Донбасу в 20–30-ті роки ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000; Колісник К. Проведення політики українізації на Харківщині в 1923–1932 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук / Харківський нац. ун-т. – Донецьк, 2001; Місінкевич Л. Національні меншини Поділля в 20–30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2000; Стремєцька В. Політика українізації на Півдні України у 20–30-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2001.

Summary

This article is devoted to the analysis of the present historiography concerning the peculiarities of ukrainization policy in UkSSR. The article reveals the main tendencies in studying the problems of Bolshevik National policy realization in Ukraine in 1920s and 1930s. Besides, in this article the perspectives of this topic studying are many-sided theme and outlined out.